

Marek Rutkowski

*Akademia Wychowania Fizycznego
im. Bronisława Czecha w Krakowie*

ORCID: 0000-0001-9553-4790

PAWEŁ ROTHERT – ZAPOZNANA POLSKOŚĆ WIELKIEGO INŻYNIERA I BUDOWNICZEGO ZIEM UKRAIŃNYCH I MOSKWY

Wstęp

Wśród wielu zapożyczonych przedstawicieli naszego narodu, nie zawsze może wyłącznie polskiej krwi, ale za to bez wątpienia wychowanych w polskiej kulturze i tradycji, niebagatelne i poczesne miejsce zajmuje człowiek nietuzinkowy, pochodzący spod Białegostoku Paweł Rothert. Wniósł on bowiem w pierwszej połowie XX wieku nie tylko ogromny, i tak naprawdę nie do przecenienia, wkład w rozwój przemysłowy ziem ukraińskich, ale też był budowniczym jednego z głównych symboli sowieckiej Moskwy – tamtejszego metra.

Tymczasem ten polski tytan inżynierii i architektury jest nie tylko pomijany w naszym dyskursie naukowo-poznawczym, lecz – przede wszystkim – obcy odmawiają mu powszechnie polskości, przypisując raczej niemieckość. Wystarczy spojrzeć na wyrywkowe przykłady. Ma Pawła Rotherta bowiem w swoim zestawie *Encyklopedia Niemców Rosji*¹. O urodzeniu naszego bohatera w „niemieckiej rodzinie” mówi też rosyjska Wikipedia². Z wybranych specjalistycznych, fachowych opracowań również możemy się dowiedzieć, iż „przyszły słynny inżynier budownictwa lądowego, doktor nauk technicznych, profesor Paweł Rothert urodził się w lipcu 1880 r. w Białymstoku w Cesarstwie Rosyjskim (obecnie terytorium Polski) w rodzinie niemieckiej”³. Podobną informację podaje nawet stro-

1 O.Ju. Siłantiewa, *Rotert Paweł Pawłowicz (1880–1954)*, [w:] *Encyklopedia Niemców Rosji*, <https://enc.rusdeutsch.ru/articles/5693> [dostęp: 19.09.2020].

2 *Rotert Paweł Pawłowicz*, <https://ru.wikipedia.org/wiki> [dostęp: 23.09.2020].

3 *Imia w historii goroda. Paweł Rotert*, http://a.mospravda.ru/life/article/imya_v_istorii_goroda_pavel_rotert/ [dostęp: 27.09.2020].

na internetowa cmentarza moskiewskiego, gdzie tenże Rothert został pogrzebany. Czytamy tu bowiem ponownie, iż urodził się on w „niemieckiej rodzinie”⁴. Przykładów takich można mnożyć bez liku.

Aby odsłonić prawdę o polskim z ducha i wychowania charakterze i osobowości naszego bohatera, sięgnięto zatem w niniejszym artykule do nigdzie dotąd niepublikowanych materiałów, z których część tylko niewielka została zebrana wysiłkiem autora tekstu, natomiast przeważająca ich ilość została użyczona – dzięki ogromnej uprzejmości – z prywatnego archiwum rodzinnego Jana Turanta z Łodzi. Sam tekst opisuje: a) wybrane aspekty pochodzenia egzystencjalno-rodowego obojga rodziców Pawła Rotherta, ze zwróceniem szczególnej uwagi na szlachecką polską linię żeńską; b) ich związek; c) skrótowy siłą faktu opis działalności zawodowej inżyniera Rotherta, w który wpleciono wybrane informacje o jego dalszych związkach z rodziną. Autor niniejszego artykułu jest bowiem przekonany, iż ukazanie tych informacji przyczyni się waleńnie do ponownego pozyskania Pawła Rotherta dla historii polskiej nauki i zapisania go w poczet wielkich polskich budowniczych.

Pochodzenie linii męskiej i żeńskiej rodziców Pawła Arnolda Edwarda Rotherta

Linia męska

Gdy rodzona siostra Pawła Rotherta – Zofia Valeska Knapska z d. Rothert – spisała na początku lat 80. XX wieku „sagę rodu Rothert von Leitmeritz (Litomerzyce – niedaleko Uścia nad Łabą), wyraziła jednocześnie żal, że niezbyt uprzednio interesowała się ona przeszłością rodziny Rothertów. W tej sytuacji podkreślała: „tylko tyle wiem, ile mi się czasem, chciałam czy nie chciałam, [wieści] o uszy obity”, a sięgała swoją pamięcią ok. cztery pokolenia wstecz, opisując skrótowo losy swego pradziadka, którzy – podobno – mieszkając w Pilicy⁵,

4 *Pawieł Pawłowicz Rotert*, <http://vvedenskoe-grave.narod.ru/uch/05/roterter.htm> [dostęp: 21.09.2020].

5 *Rothertowie albo Kwaterna na Myśliwskiej*, <http://polonika.lv/rothertowie-albo-kwaterna-na-mysliwskiej> [dostęp: 18.09.2020]. Prawdopodobnie informacja o Pilicy łączy się z przenosinami rodziny Moesów do tego miasta z roku 1857: przynajmniej jeden z Rothertów pracował u Moesa także i tam. Czytamy w tymże artykule: „Losy rodziny Rothertów w XIX wieku są ciekawym przyczynkiem do historii spolonizowanych niemieckich rodów, historii wzajemnego przenikania się kultury polskiej i niemieckiej. Według relacji mieszkającego w Warszawie Marcina Rotherta przodkowie przybyli na ziemię polskie z czeskiego Śląska”. Artykuł zawiera też dodatkową informację na temat pochodzenia Rothertów: „Rodzina Rothertów, a właściwie dwóch z trzech braci (imiona nieznanne), ok. 1424 roku, uciekając przed prześladowaniami Husytów, opuściło rodzinny majątek pod Litomierzycami w Czechach i osiedliło się w Lieben (Lubawka – nazwa współczesna) na Dolnym Śląsku”.

„na ukoronowanie swoich dziwactw spalił wszystkie dowody pochodzenia Rothertów, bo powiadał, co po tytule, skoro pusto w szkatule”. Przy czym Zofia z d. Rothert sugeruje, iż to nie ów sławetny pradziadek doprowadził do pojawienia się pustki w szkatule, a raczej jakiś z jego poprzedników. Pomimo ewidentnego braku dowodów jakiegokolwiek wyższego społecznie pochodzenia Rothertów nasza autorka nie poddawała się jednak w snuciu licznych przypuszczeń co do faktycznej sytuacji prawno-społecznej Rothertów, sugerując prawo rzeczonej familii do posługiwania się tytułem barona⁶. To nie był koniec dywagacji. Jak bowiem wynikało z dalszego wpisu, siostra ojca Pawła – Klara z d. Rothert – napominała nawet „o jakimś tytule książęcym”. Powątpiewając w książęce konotacje, rozsądnie jednak Zofia – idąc tym samym w ślady swego pradziadka – podnosiła iluzoryczność posiadania jakichkolwiek tytułów i uprawnień, gdy „na przeszkodzie [ich używaniu] stała pusta szkatuła”.

Wskazywał poza tym słusznie ów pamiętnik, iż część rodu Rotherów osiedliła się w łotewskiej Rydze. Otóż – według spisanej tu relacji – dokonał tej dyslokacji rodzony brat opisywanego tu pradziadka. Zofia wskazywała przy tym, iż jej brat, a nasz protagonista Paweł Rothert, zetknął się nawet z jednym z przedstawicieli linii ryskiej rodu w czasach, gdy sam był już „inżynierem-architektem”⁷. Jak zatem widać, podawane przez Zofię w jej *Sadze rodu Rothert...* dane były raczej natury ogólnej i może nie nazbyt dokładne. W rzeczywistości zaś powiązania rodziny Rothertów z ziemią podlaską wiązały się z podjęciem przez jednego z nich pracy w fabryce „C.A. Moes & Co.” w podbiałostockiej Choroszczy⁸.

Niezależnie od tego, czy chodziło o napływową gałąź ewangelickiej rodziny Rothertów, osiadłą w Obwodzie Białostockim, Królestwie Polskim, czy na Łotwie, bez wątplenia przesiąkała ona z biegiem czasu polską kulturą, o czym najdobitniej może świadczy to, iż studiujący na Politechnice w Rydze (a zatem już poza ziemiami etnicznie polskimi) w XIX wieku wszyscy członkowie rodziny Rothertów w czasie studiów byli członkami polskiej korporacji studenckiej o nazwie „Welecja”⁹.

6 Z. Knapska z d. Rothert, *Saga rodu Rotherów von Leitmeritz (Litomoerzyce)*, rękopis, s. 1.

7 Tamże, s. 2. W tekście, *Rothertowie albo Kwatera...* czytamy, iż wśród pierwszych doktorów *honoris causa* Politechniki Ryskiej znalazł się w roku 1925 (obok Ignacego Mościckiego oraz Karola Pollaka) Aleksander Rothert. Obecnie zaś dawny budynek rodziny Rothertów w Rydze sąsiaduje z polską ambasadą.

8 *Rothertowie albo Kwatera...*

9 A. Janicki, *Studenci polscy na Politechnice Ryskiej w latach 1862–1918: Rys historyczny*, Gdańsk 2005.

Linia żeńska

Informacje o żeńskiej linii pochodzenia Pawła Rotherta odnoszą się tu zasadniczo (w pokoleniu rodziców Pawła Rotherta) do rodziny Rutkowskich, z których przecie wywodziła się jego matka. Tu możemy już przedstawić dość szczegółowo historię rodu. Jak bowiem wynikało z protokołu posiedzenia trzech pierwszych departamentów petersburskiego Rządzącego Senatu (potwierdzonego przez członków Senatu 14/27 lipca oraz 23 lipca / 4 sierpnia 1841 roku), „wysłuchującego raportu z Białostockiego Szlacheckiego Zebrania Deputackiego o szlacheckim pochodzeniu rodu Rutkowskich”, można było przedstawić w owym czasie znaczną liczbę pokoleń członków tej rodziny. Jeżeli te dane były w pełni rzetelne, byli to: a) w oparciu o dokument sprzedaży z 1673 roku – Wojciech i jego syn Grzegorz Rutkowscy; b) w oparciu o dokument sprzedaży z 1717 roku – Jan Rutkowski syn Grzegorza; c) w oparciu o akt darowizny z 1750 roku – Stanisław Rutkowski po Janie oraz jego synowie Jakub i Ludwik; d) w oparciu o dokument potwierdzający stan posiadania z 1760 roku – Jakub po Janie Rutkowski; e) w oparciu o dokument sprzedaży z 1789 roku – Kazimierz Rutkowski, syn Jakuba.

Temu ostatniemu urodziło się sześcioro dzieci, w tym: (podane daty to dzień chrztu w kościele parafialnym w Wasilkowie): a) Andrzej – 15 października 1808 roku; b) Marianna – 12 lutego 1810 roku; c) Franciszek – 28 marca 1813 roku; d) Onufry – 21 sierpnia 1815 roku; e) Wincenty – 29 stycznia 1820 roku; f) Alojzy – 12 grudnia 1827 roku. Poza wskazanym wyżej rodzeństwem, kolejnym synem Kazimierza Rutkowskiego okazał się jeszcze Józef Karol – ochrzczony 5 kwietnia 1822 roku, późniejszy ojciec córek, które związały się z rodziną Rothertów¹⁰.

Na tym etapie postępowania potwierdzającego szlachectwo pojawił się jednak pewien problem. Otóż w aktach prowadzonej w Petersburgu sprawy Rutkowskich, dzięki zamieszczonemu tam skrótowi postanowienia Białostocko-Sokólskiego Sądu Powiatowego z dnia 25 sierpnia / 6 września 1839 roku, wydanego w sprawie dochodzeniowej zarządzonej przez Białostocki Rząd Okręgowy 12/24 sierpnia 1839 roku, pod nr 3560 można się było dowiedzieć, iż rzeczony Kazimierz Rutkowski jeszcze w ostatnich latach istnienia państwa polskiego sprzedawszy należącą do niego wieś, „zaciągnął się w służbę wojskową [Rzeczypospolitej] jako towarzysz, z której wrócił w ostatniej nędzy”. Wówczas to, nie posiadając jakichkolwiek środków do życia, osiedlił się on we wsi Ruda Rzeczka, dzierżawiąc ziemię rolną. Podczas też pierwszego spisu powszechnego w Cesarstwie Rosyjskim w roku 1810, „nie mając doświadczenia i nie znając prawa, że szlachcice nie

10 Rossijskij Gosudarstwennyj Istoriceskij Archiw w Pietierburgie (dalej: RGIA), F. 1343, Op. 28, D. 3518, s. 47–48.

powinni zapisywać się w spisach rewizyjnych, on jednak zapisał się do Amtu Sokólskiego, do którego zapisano też i jego synów”.

Dalej dowiadujemy się jednak o niestandardowym postępowaniu owego Kazimierza Rutkowskiego, który „nie patrząc na taki jego zapis do jednodworców, [...] zawsze posługiwał się uprawnieniami [przynależącymi do szlachty] i podatków [przewidzianych dla jednodworców] nie płacił, co potwierdzili zaproszeni na sprawę dochodzeniową starzy mieszkańcy” wsi Ruda Rzeczką. Owi sąsiedzi wskazali ponadto, iż Kazimierz Rutkowski niejednokrotnie wyrażał pragnienie wniesienia do władz sprawy dotyczącej koniecznego wykluczenia jego i synów z dokonanego zapisu do grupy społecznej jednodworców, do której „się on sam z niewiedzy zapisał, ale [...] dlatego, że na nim nie ciążyły jakiegokolwiek zobowiązania związane z przynależnością do stanu chłopskiego, odkładał te sprawę na później”.

Dopiero po śmierci Kazimierza Rutkowskiego (zmarł ten ojciec rodziny 16 maja 1828 roku¹¹) jego synowie, odzyskawszy pozostawione u ojca dokumenty o szlacheckim pochodzeniu, rozpoczęli – na ich podstawie – starania o skreślenie ich z listy jednodworców i przywrócenie do „należnego im z prawa po przodkach dostojęstwa szlacheckiego”. Po wysłuchaniu tych wszystkich argumentów i zapoznaniu się z dostarczonymi dowodami Białostocko-Sokólski Sąd Powiatowy postanowił między innymi o wyłączeniu Kazimierza po Jakubie Rutkowskim z jego potomstwem z zapisów rewizyjnych dla jednodworców oraz o umożliwieniu im dalszego występowania o przywrócenie ich przynależności do stanu szlacheckiego. Jednocześnie jednak sąd zaznaczył, iż do momentu faktycznego potwierdzenia szlacheckiego pochodzenia rodu Rutkowskich przez władze wyższe owa rodzina powinna się była nadal posługiwać jedynie tytułaturą przynależną do ich obecnego stanu prawnego.

W konsekwencji powyżej przedstawionego dochodzenia w sądzie powiatowym oraz wydania przez tenże organ stosownego wyroku 12/23 lutego 1840 roku Zebranie Białostockiej Deputacji Szlacheckiej na podstawie zebranych dokumentów postanowiło uznać synów Kazimierza Rutkowskiego (ich siostra Marianna Rutkowska zmarła 2 grudnia 1838 roku we wsi Ruda Rzeczką¹²) za osoby pochodzące ze stanu szlacheckiego (*dworian*) i wystąpić o wykreślenie ich ze spisu jednodworców, „do którego ich ojciec podczas pierwszego spisu powszechnego w roku 1810 z niewiedzy sam się zapisał”¹³. W dalszej kolejności petersburska

11 Parafia rzymsko-katolicka w Wasilkowie, akta zgonów obejmujące rok 1828.

12 Parafia rzymsko-katolicka w Wasilkowie, akta zgonów obejmujące rok 1838.

13 RGIA, F. 1343, Op. 28, D. 3518, s. 47–48. Ku zaskoczeniu, o przyspieszenie procesu przyznania utraconego szlachectwa dla jednego z braci Rutkowskich (konkretnie chodziło o Andrzeja Rutkowskiego) wystąpił w formie nakazu 29 listopada / 11 grudnia 1840 roku, pod nr pisma

heroldia podjęła 10/23 grudnia 1840 roku postanowienie potwierdzające – głównie na podstawie zaprezentowanych formalnych metryk – szlacheckie pochodzenie wskazanych powyżej synów Kazimierza Rutkowskiego oraz jednocześnie nakazujące wykreślenie Andrzeja, Onufrego, Jana, Wincentego, Alojzego i Józefa Karola ze spisu jednodworców¹⁴.

Co do samego ojca przyszłej matki Pawła Rotherta – Józefa Karola Rutkowskiego, tenże – skończywszy swoją edukację – zjawia się w Białymstoku w roku 1847¹⁵, aby 15 stycznia 1850 roku wziąć ślub w białostockim kościele parafialnym z Emilią Jakubielską, wówczas lat 19¹⁶. Z tego związku rodzą się dwie córki. Najpierw, 13 lipca 1851 roku, na świat przychodzi Antonina Jakubina (chrzczo- na w dzień po narodzinach – 14 lipca 1851 roku). Tu świadkiem jest między innymi Antoni Gregotowicz. W dalszej kolejności rodzi się Michalina Emilia 2 listopada 1853 roku. W chrzcie tej ostatniej 20 stycznia 1854 roku asystuje Karl baron von Bistran¹⁷. Niestety, matka obu dziewczynek Emila Jakubielska umiera w roku 1855 na nawiedzającą wówczas Białystok cholera¹⁸.

W międzyczasie posiadający rangę sekretarza gubernialnego Józef Karol Rutkowski pełni funkcję „buchaltera” (skarbnika) dumy miasta Białegostoku¹⁹. Z dniem 24 czerwca / 6 lipca 1863 roku obejmuje funkcję sekretarza dumy miejskiej tego miasta²⁰, aby już 31 maja / 12 czerwca 1865 roku zostać – w ramach czystek popowstaniowych – zastąpiony na tym stanowisku przez Konstantyna Ni- kołajewicza Łokuckiego, wyznania prawosławnego²¹. Pozostając bez dalszego za-

20 078, ówczesny pełniący obowiązki ministra sprawiedliwości Cesarstwa Rosyjskiego hrabia Panin.

14 RGIA, F. 1343, Op. 28, D. 3518, s. 48.

15 Parafia rzymsko-katolicka w Białymstoku, akta ślubów obejmujące rok 1856.

16 Parafia rzymsko-katolicka w Białymstoku, wyznanie przedślubne urodzonych Józefa Rutkowskiego młodziana i Emilii Jakubielskiej; tamże, akta ślubów za rok 1850.

17 Parafia rzymsko-katolicka w Białymstoku, akta chrztów za lata 1851 oraz 1854.

18 Parafia rzymsko-katolicka w Białymstoku, akta ślubów za rok 1856; akta narodzin za lata: 1858, 1859, 1861. Tu należy zauważyć, iż obarczony dwójką małych dzieci Józef Karol Rutkowski 13 czerwca 1856 roku bierze w białostockim kościele parafialnym ślub z „urodzo- ną” Melanią Kobylińską, pierwotnie zamieszkałą w Sielcu, miejscowości położonej w powie- cie lidzkim. Z tego związku m.in. narodzą się: a) Apolonia – 9 lutego 1858 roku; b) Marcełi Józef – 2 lipca 1859 roku, Dionizy Henryk – 11 grudnia 1861 roku. Innym dzieckiem z tego związku jest jeszcze Kazimiera Placyda – ur. 4 marca 1865 roku. Druga żona Józefa Karola Rutkowskiego, Melania Kobylińska, umiera 6 marca 1872 roku. Natomiast sam Józef Karol Rutkowski umiera 13 lat później – 13 lutego 1885 roku.

19 *Pamiętna książka Grodnenskiej Guberni na rok 1860*, Grodno [b.r.w.], s. 120; tamże, na rok 1862, s. 124.

20 *Pamiętna książka Grodnenskiej Guberni na rok 1864*, Grodno [b.r.w.], s. 134.; tamże, na rok 1865, s. 155.

21 *Pamiętna książka Grodnenskiej Guberni na rok 1866*, Grodno [b.r.w.], s. 77.

trudnienia w białostockiej dumie miejskiej, w tymże roku 1865 Józef Karol Rutkowski wraz z rodziną przenosi się do majątku Zalesiany.

Jak wynika z zapisów dokonanych przez kołędujących księży, w roku 1865 zamieszkiwała tam rodzina Rutkowskich w składzie Józef Karol i Melania (jego druga żona), jak też Antonina, Michalina, Apolonia, Dionizy Henryk oraz Kazimiera Placyda Rutkowsy. W roku 1868 były to (poza małżeństwem Józefa Karola i Melanii) dzieci: Antonina, Michalina, Dionizy Henryk. Z kolei dla roku 1871 została zapisana obecność w folwarku Zalesiany następujących członków rodziny Rutkowskich: wskazane wyżej małżeństwo oraz Antonina, Michalina, Kazimiera Placyda i Dionizy Henryk. Natomiast w roku 1879 w Zalesianach zamieszkuje już wdowiec (druga żona Melania umarła już siedem lat wcześniej) Józef Karol Rutkowski oraz dzieci: Michalina – nosząca już nazwisko Rothert (a zatem po ślubie z Pawłem Rothertem), jej siostra Antonina i przyrodni brat Dionizy Henryk²².

Te w miarę szczegółowo przedstawione dzieje rodziny matki protagonisty wykazują, iż wyrosła ona w przepelnionej ideą patriotyzmu (dobrowolne wstąpienie do armii Rzeczypospolitej w czasach Sejmu Wielkiego) polskiej rodziny drobno-szlacheckiej, która – znając swoją historię – nawet w warunkach zaboru potrafiła walczyć o należne prawa i przyczyniać się, w miarę sił i możliwości, do rozwoju lokalnej społeczności. Atmosfera ta – poprzez matkę – nie mogła nie mieć wpływu na kształtowanie osobowości jej syna, a naszego protagonisty – Pawła Arnolda Edwarda Rotherta.

Polączenie rodzin

W drugiej połowie lat 70. XIX wieku łączą się losy ewangelickiej rodziny Rothertów z katolicką rodziną Rutkowskich. Otóż dwie siostry Rutkowskie (z matki Emilii Jakubielskiej) wychodzą za mąż za braci Rotherów. Najpierw zamieszkała w folwarku Zalesiany Michalina Emilia Rutkowska, lat 21, zawiera 25 września 1876 roku w kościele katolickim w Niewodnicy ślub z Pawłem Rothertem „z fabryki Topol”, kawalerem wyznania ewangelickiego, lat 24. Natomiast Antonina Jakubina Rutkowska, lat 28, zawiera także w kościele katolickim w Niewodnicy 14 sierpnia 1882 roku ślub z Ottomarem Rothertem, „kawalerem z miasta Białegostoku”, wyznania ewangelickiego, również lat 28²³.

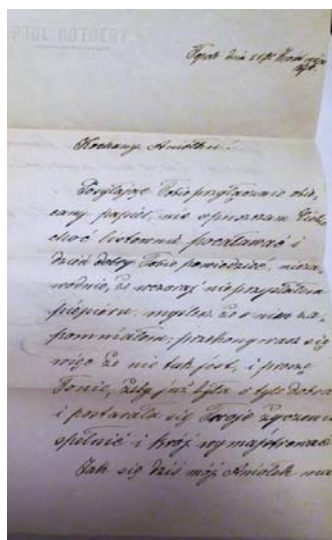
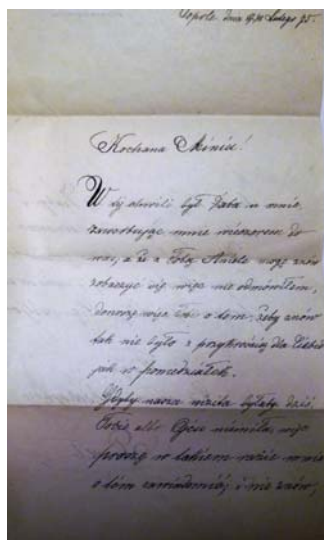
22 Parafia rzymsko-katolicka w Niewodnicy, zapisy wizytacji duszpasterskich z lat 1865, 1868, 1871 oraz 1879.

23 Parafia rzymsko-katolicka w Niewodnicy, akta ślubów obejmujące lata 1876 oraz 1882. Zofia Knapka z d. Rothert, *Saga rodu Rotherów...*, s. 1. Za najmłodszego z braci Rothertów – Ryszarda też wyszła Polka – nauczycielka.

Zachowały się krótkie, pełne różnych uwag dotyczących dnia codziennego, jak i narzeczęskich czułości listy, pisane w latach 1875 i 1876 przez pracującego w fabryce sukna w Topolach pod Białymstokiem Pawła Rotherta do Michaliny Emilii Rutkowskiej, zamieszkałej z ojcem w dworku w folwarku Zalesiany²⁴.

Ilustr. nr 1. List Pawła Rotherta do Michaliny Rutkowskiej z 17 lutego 1875 roku – adres²⁵

Ilustr. nr 2. List Pawła Rotherta do Michaliny Rutkowskiej z 17 lutego 1875 roku – strona pierwsza²⁶

Ilustr. nr 3. List Pawła Rotherta do Michaliny Rutkowskiej z 21 kwietnia 1876 roku – strona pierwsza²⁷

24 Należy serdecznie podziękować Panu dr. hab. inż. Janowi Turantowi z Łodzi za umożliwienie z korzystania z obfitego materiału ikonograficznego i piśmiennego, zachowanego dzięki jego staraniom i użyczonego dzięki jego uprzejmości.

25 Archiwum prywatne Jana Turanta.

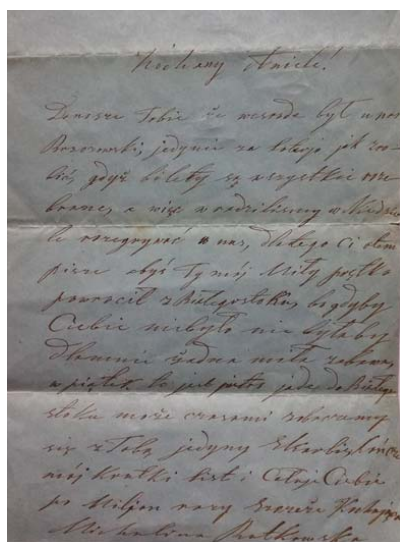
26 Tamże.

27 Tamże.

Nie może dziwić, iż zwracając się w lutym roku 1875 do swojej narzeczonej „w nadziei, że za kilka godzin Ciebie drogi aniele zobaczę i może do serca przycisnę”, całował Paweł swoją Michalinę „tysiąc razy”.

Z drugiego zachowanego listu możemy się z kolei przekonać o tym, iż naręczony deklaruje Michalinie, iż „nie opuszczam Ciebie choć listownie pocałować i dzień dobry Tobie powiedzieć”. Zapytuje się też „kochający” Paweł: „Jak się dziś mój Aniołek ma, spodziewam się, żeś zdrowa i wesoła, i że w tem usposobieniu wieczorem Cię zobaczę”.

Michalina Emilia też oczywiście obdarzała swego narzeczonego korespondencją, informując „swego Anioła”, iż wyjeżdża do Białegostoku, oraz mając nadzieję, że „może czasami zobaczymy się z Tobą mój jedyny Skarbie”. Całowała też Michalina swego przyszłego męża „po milion razy, szczerze kochającą”.

Ilustr. nr 4. List Michaliny Emilii Rutkowskiej do Pawła Rotherta²⁸

Oba listy są nie tylko wyznacznikiem gorących uczuć kwitających pomiędzy naręczonymi, ale i stanowią oczywiste potwierdzenie dominującej roli kultury polskiej w tym przyszłym związku.

Wobec tak gorącego uczucia nie może dziwić, iż ze związku Pawła Rothera i Michaliny Emilii z d. Rutkowskiej rodzi się sporo dzieci. Są to: a) Paweł Arnold Edward – ur. 21 czerwca 1880 roku; b) Wanda Karolina – ur. 3 października 1882 roku; c) Lidia Emilia – ur. 20 września 1883 roku; d) Edward Michał – ur. 9 sierp-

28 Tamże.

nia 1885 roku; e) Zofia Valeska, ur. 30 listopada 1888 roku; f) Irena Michalina, ur. 14 grudnia 1890 roku; g) Bruno Gustaw Adolf ur. 7 lutego 1893 roku; h) Eugeniusz Oskar – ur. 10 lutego 1895 roku²⁹. Umierają natomiast, nie dożywszy dośrołności: roczni Artur i Sylwester oraz ośmioletnia Jadwiga. Później (pół roku po wprowadzeniu się z Topol) umiera też Bruno.

Ostatecznie całą rodzinę Rothertów (mającą już ośmioro dzieci) przedstawiają dwa zdjęcia ukazanie poniżej.

Ilustr. nr 5 i 6. Michalina Emilia Rothert oraz Paweł Rothert z dziećmi (pierwszy z lewej Paweł Arnold Edward Rothert)

Ojciec Paweł Rothert aż do 1893/1894 pracował jako kierownik (ober-majster / dyrektor techniczny?) w fabryce sukna w Topolach. Było oczywiste, iż to matka w tym czasie zajmowała się wychowywaniem dzieci. Jak pisze Zofia z d. Rothert w *Sadze rodu Rothert...*, „Moja mama, gorliwa katoliczka i Polka, na takich samych jak ona nas wychowała. Ojciec nie sprzeciwiał się, gdyśmy z Mamą chodzili do kościoła, bo co prawda i innego nie było w Niewodnicy, odległej od Topol jakieś 4–5 km, a nawet sam bywał gościem tamtejszego proboszcza, ks. Dowbora, a ksiądz był również częstym gościem u nas. Mama nas uczyła początków katechizmu i wpajała miłość do Polski, także gdyśmy podrośli, już oficjalnie zostaliśmy katolikami i Polakami”³⁰. Nie było zatem najmniejszej wątpliwości, że

29 Tamże. Lista spisana po niemiecku, prawdopodobnie ręką dziadka Pawła Arnolda Edwarda Rotherta.

30 Tamże. List Eugeniusza Rotherta do Wandy Rothert z 18 czerwca 1918 roku. Gdy Eugeniusz Oskar Rothert będzie pisał do siostry Wandy Rothert list z obozu jenieckiego dla oficerów w Breesen w Meklemburgii, podnosi: „jestem polskim oficerem drugiego polsk. Korpusu, no i od dwunastego maja ośmnastego roku [dzień po kapitulacji pod Kaniowem] jestem w niewoli”.

wychowanie dane przez Michalinę Emilię Rothert z d. Rutkowską swojemu licznemu potomstwu kształtowało te dzieci na prawych, przesiąkniętych duchem admiracji dla narodowej kultury i historii Polaków. Tym bardziej, iż nauczanie trafiało do wrażliwych serc. Dla przykładu: nasz bohater – jeszcze przed opuszczeniem stron rodzinnych w roku 1902 – maluje szereg obrazów przedstawiających okolicę, w której zamieszkiwał.

Ilustr. nr 7. Obraz pędzla młodego Pawła Arnolda Edwarda Rothera przedstawiający kościół w Niewodnicy i okolicę³¹

Po rezygnacji przez ojca rodziny z pracy w Topolach i w czasie poszukiwania przez niego nowej posady Michalina Emilia mieszkała przez rok w Białymstoku wraz z dziećmi, aby potem przenieść się do męża do Tomaszowa. Ostatecznie w roku 1899 cała rodzina Rothertów „emigruje” w okolice, a następnie do samej Łodzi, gdzie głowa rodu co jakiś czas zmienia pracę, aby ostatecznie umrzeć w roku 1904³².

Wielka wschodnia przygoda

Paweł Arnold Edward Rothert udał się w wieku 22 lat (a zatem już z w części przynajmniej ukształtowaną osobowością) na studia do Petersburga, gdzie wstąpił w roku 1902 do Instytutu Inżynierów Budownictwa. Ukończył ten Instytut dopiero po dziewięciu latach – w roku 1911. Studia się przeciągały, gdyż w latach 1905–1907 brał młody Rothert aktywny udział w ówczesnej „rewolucji”, która ogarniała

31 Tamże.

32 Z. Knapska z d. Rothert, *Saga rodu Rotherów...*, s. 3–5.

też kręgi studenckie. Pomimo tego na koniec studiów odznaczono go medalem za pracę o „zastosowaniu mechaniki konstrukcji do sztuki budowlanej”³³.

Zaraz też rozpoczął aktywnie pracę inżynierską w Jekaterynosławiu (obecnie: Dnipro) nad Dnieprem, następnie przystępując w latach 1912–1914 do prac nad budynkiem Kolei Południowej w Charkowie³⁴. Jak wynika z tablicy informacyjnej zamieszczonej na froncie budynku, na mocy decyzji z 30 kwietnia 1980 roku obiekt ten został uznany za „zabytek architektury początku XX wieku”. Był też w tym czasie Rother odpowiedzialny za budowę warsztatów lokomotyw i wagonów.

Ilustr. nr 8. Budynek Kolei Południowej w Charkowie³⁵

W roku 1912 Paweł Rothert odwiedza (wraz żoną i synem) po raz pierwszy po skończeniu studiów swoją rodzinę³⁶. A jego matka Michalina Emilia zamieszkuje u syna w Charkowie. Odwiedzają go tam też inni członkowie rodziny³⁷.

33 M. Pałant, *Pierwszy naczelnik Metrostroja*, <http://railway-transport.ru/books/item/f00/s00/z0000018/st009.shtml> [dostęp: 17.09.2020].

34 A.D. Rasswelier, *The generation of Power. The history of Dneprostroy*, New York–Oxford 1988, s. 66; „Torgowo-Promysslennaja Gazieta”, 12.02.1927.

35 Zdjęcie wykonane przez autora tekstu w kwietniu 2019 roku. Jak wynika z tablicy informacyjnej, zamieszczonej na froncie budynku, na mocy decyzji z 30 kwietnia 1980 roku został on uznany za „zabytek architektury początku XX wieku”.

36 Z. Knapska z d. Rothert, *Saga rodu Rothertów...*, s. 5.

37 Archiwum prywatne Jana Turanta.

Ilustr. nr 9. Paweł Rothert z siostrą małżonki, synem i siostrą Wandą Karoliną w Charkowie w roku 1912³⁸

Po zakończeniu rewolucji bolszewickiej, w której zresztą aktywnie uczestniczył, Paweł Rothert najpierw zajął się odbudową licznych budynków na terenie Donbasu, aby następnie rozpocząć w Charkowie (ówczesnej stolicy Ukrainy) w połowie lat 20. XX wieku jako główny inżynier budowę „Domu Promyslenności”, inaczej mówiąc Gospromu (budynku Izby Przemysłu Państwowego) – wielkiego, wielokondygnacyjnego projektu architektonicznego³⁹. Tutaj wznoszono bowiem dziewięć połączonych ze sobą budynków szkieletowych, wykonanych z żelaza i betonu, o wysokości od 8 do 11 pięter⁴⁰. Pod kierownictwem Rotherta opracowano rysunki robocze unikalnych konstrukcji, przeprowadzono mechanizację budowy, opracowano technologię przemysłowego żelbetu itp. Mimo swojej niewątpliwej okazałości budynek powstał w niezwykle krótkim czasie, a mianowicie jedynie w trzy lata. Oddano go do użytku w roku 1928⁴¹. Był to pierwszy na obszarze Europy drapacz chmur zbudowany z monolitycznego żelbetu. Do budowy budynku potrzeba było ponad tysiąc samochodów cementu, prawie 4 tysiące samochodów granitu i 40 tysięcy metrów kwadratowych szkła⁴².

38 Tamże.

39 A.D. Rasswelier, *The generation of Power...*, s. 66.

40 M. Pałant, *Pierwyj naczałnik...*

41 *Gosprom. Dom Gosudarstwiennoj Promyslennosti*, <https://mykharkov.info/catalog/gosprom-2.html> [dostęp: 18.09.2020].

42 *Charkowskij Gosprom, kotoryj my nie znajem*, <https://www.ukrinform.ru/rubric-tourism/2439567-harkovskij-gosprom-kotoryj-my-ne-znaem.html> [dostęp: 18.09.2020].

Ilustr. nr 10. Budynek Gospromu w Charkowie⁴³

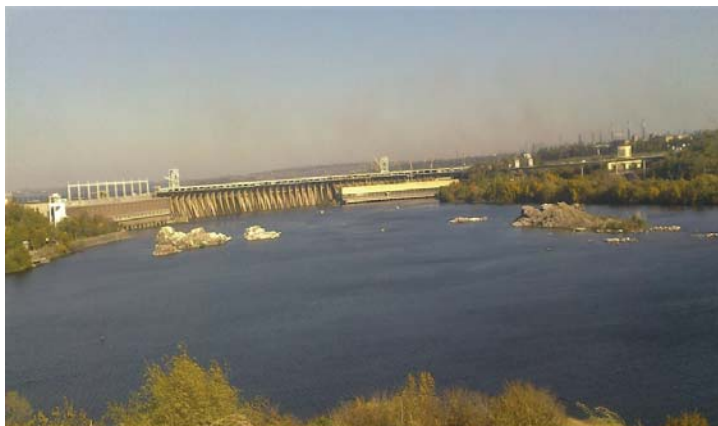
Kolejnym zadaniem, jakim wsławił się Paweł Rothert, były budowy wokół tamy na Dnieprze w Zaporozżu na Ukrainie. Prace przy budowie Dnieprzańskiej Elektrowni Wodnej rozpoczęto w marcu 1927 roku, a jedynie miesiąc wcześniej utworzono specjalny zarząd budowy elektrowni dnjeprzańskiej, na którego czele stanął – jako główny inżynier – (również pochodzący z okolic Białegostoku) Aleksander W. Winter. Na jego zastępców wyznaczono Borisa J. Wiedieniejewą oraz Pawła Rotherta. Wkrótce też nowej władzy, która w międzyczasie otrzymała formalną nazwę „Zjednoczenia Budowy Dnieprzańskiej” (Dnieprostroj), została jeszcze dodatkowo powierzona budowa kombinatu, szeregu fabryk, funkcjonujących przy elektrowni wodnej. Ostatecznie szefem nowego zjednoczenia pozostawał A. Winter, na jego zastępcę mianowano W. Michajłowa, na głównego inżyniera budowy elektrowni wodnej i pokrewnych z nią struktur wyznaczono B.E. Wiedieniejewą, podczas gdy głównym inżynierem budowy funkcjonujących przy zaporze zakładów został Paweł Rothert⁴⁴. Nasz bohater został mianowany „zastępcą dyrektora do spraw budowy” i kierował jej działem konstrukcyjnym⁴⁵, będąc szczególnie odpowiedzialnym za budowę: a) okolicznych fabryk (produkcujących wysokiej jakości stal, aluminium oraz żelazostopy); b) mostów przez nowy i stary Dniepr; c) nowych odgałęzień lokalnych połączeń kolejowych; d) „nowego socjalistycznego miasta Wielkiego Zaporozża”; i – co najważniejsze – e) samej tamy elektrowni⁴⁶.

43 Zdjęcie wykonane przez autora tekstu w kwietniu 2019 roku.

44 A.A. Kowalewskij, *Dnieprowskaja gidroelektriczeskaja stancija*, Moskwa–Leningrad 1932, s. 50.

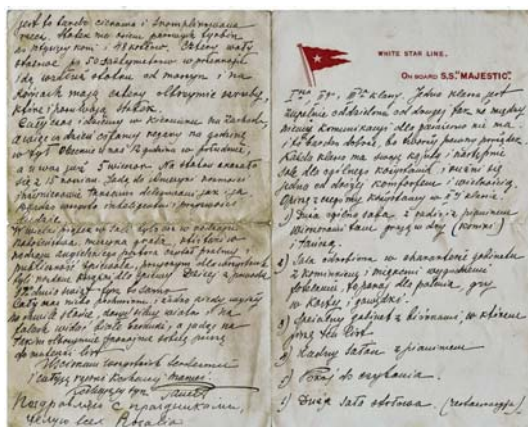
45 A.D. Rasswelier, *The generation of Power...*, s. 95. Pada tu określenie „deputy in charge of construction”; „Torgowo-Promyszlennaja Gazieta”, 12.02.1927.

46 M. Pałant, *Pierwyj naczalnik...*

Ilustr. nr 11. Dnieprzańska Elektrownia Wodna w Zaporozżu⁴⁷

W międzyczasie Paweł Rothert zostaje wysłany przez władze sowieckie – celem zapoznania się z zachodnimi technikami budowy tam, tuneli, wieżowców, mostów etc. – w podróż służbową za zachód Europy i do USA. Na pokładzie angielskiego statku pasażerskiego „Majestic”, prawdopodobnie 20 kwietnia 1930 roku⁴⁸, pisze list do matki Michaliny Emilii. Opisując sam statek i liczne udogodnienia dla podróżnych, nadmienienia, iż „na falach widać białe baranki, a jadąc na takim olbrzymie spokojnie sobie piszę do mateczki list”⁴⁹.

Ilustr. nr 12. Pierwsza i ostatnia strona listu Pawła Rotherta juniora do matki Michaliny Emilii Rothert, pisanego na pokładzie statku „Majestic”, prawdopodobnie 20 kwietnia 1930 roku

47 Zdjęcie wykonane przez autora tekstu w październiku 2016 roku.

48 <https://www.kalbi.pl/kalendarz-1930>. Ponieważ list był pisany w pierwszy dzień Świąt Wielkanocnych, należy założyć, iż był to właśnie 20 kwietnia 1930 roku.

49 Archiwum prywatne Jana Turanta.

Po podróży służbowej w roku 1930 Rothert ponownie powrócił do prac w Dnieprostroju⁵⁰.

W roku 1931 Rothert został pilnie wezwany do Moskwy przez przewodniczącego Naczelnej Rady Gospodarki Narodowej Sergo Ordżonikidzego, gdzie otrzymał on polecenie kierowania budową metra w stolicy. Paweł Rothert został wówczas szefem i głównym inżynierem firmy Metrostroj⁵¹. Po pokonaniu niezliczonych trudności 15 maja 1935 roku została uruchomiona pierwsza linia moskiewskiego – Linia Sokolniczeskaja (część obecnej linii nr 1). Następnie – również pod zarządem Rotherta – zaprojektowano i zbudowano drugą linię – Linię Arbacko-Pokrowską (otwarta w roku 1938, obecnie linia nr 3) oraz w dużej mierze opracowano projekt trzeciej linii⁵².

W dalszej kolejności w 1938 roku Paweł Rothert został mianowany kierownikiem budowy budynków Akademii Nauk ZSRR. Budowa została jednak opóźniona, a z początkiem wojny zawieszona. W międzyczasie w 1939 roku Rothert został członkiem-kandydatem Akademii Nauk ZSRR⁵³. Zmarł 11 listopada 1954 roku⁵⁴.

Zakończenie

Trudne losy poprzednich, szczególnie najbliższych naszemu protagoniście pokoleń dwu rodów, z których się Paweł Arnold Edward Rothert bezpośrednio wywodził (o ile znane mu przynajmniej ogólnie, a tak musiało być z pewnością), w sposób oczywisty kształtowały bezpośrednio i pośrednio jego osobowość i ducha, jego charakter, dając zadatki na pewną niezłomność w dążeniu do raz obranego celu, nieliczenie się z przeszkodami, a w pewnym stopniu również zamiłowanie dla pracy dla ogółu.

Nie mogąc zaprzeczyć niemieckiemu pierwotnie pochodzeniu osiadłej już od dłuższego czasu w Kaliszu, a potem rozpraszającej się po dalszych ziemiach Królestwa Polskiego, obwołu białostockiego i Łotwy, budującej mozołnie i wytrwale filary swojej egzystencji ekonomicznej linii męskiej pochodzenia Pawła Rotherta, należy jednak zauważyć proces jej stopniowej polonizacji. Bodajże najlepszym namacalnym przykładem tego zjawiska są owe – zamieszczone w tekście powyżej – listy czy liściki przesyłane pomiędzy narzeczonymi (późniejszymi rodzicami Pawła Rotherta), a pisane nie inaczej jak po polsku.

50 M. Pałant, *Pierwyj naczałnik...*

51 *Imia w istorii...*

52 M. Pałant, *Pierwyj naczałnik...*

53 O.Ju. Siłantiewa, *Rotert Pawiel Pawłowicz...*

54 *Imia w istorii goroda...*

Z kolei linia żeńska, czyli Rutkowscy, wykazywali się nie tylko patriotyzmem, ale też pragmatyczną walką o należne polskiej (drobnej) szlachcie prawa; dodajmy walce, która – o dziwo w realiach carskiej Rosji epoki mikołajowskiej – zakończyła się niewątpliwym sukcesem. Ten upór, widoczny także w bezpośrednich działaniach dziadka po kądzieli Rotherta, który pracował dla rozwoju Białegostoku nawet w czasie największych carskich represji, najosobliwiej spersonifikował się w rodzicielce Pawła Rotherta, owej wzorcowej niejako „matce Polce” epoki rozbiorów, która zrobiła aż nadto, aby ze swoich dzieci uczynić prawych, „dobrych” Polaków. To z nią przede wszystkim będzie on utrzymywał kontakt przez wiele lat swego jakże pracowitego „wygnania” na rosyjskiej/sowieckiej ziemi. To u niej będzie szukał rad i jej będzie się zwierzał. Tej wyszanej z mlekiem i przejętej z mową matki polskości nic i nikt nie będzie w stanie unicestwić.

Gdy zatem patrzymy dziś na wspaniałe budynki zarządu Kolei Południowych w Charkowie, potężną tamę ukraińskiego Zaporozża i na całe to wielkie miasto i jego zakłady oraz nowatorską architekturę Gospromu, pobudowanego przecież w ówczesnej stolicy Ukrainy – dziś niewątpliwą wizytówkę Charkowa, nie możemy obojętnie godzić się na przypisywanie powstania tych budowli komuś, kto nie miał związków z polskością. Nawet w odległej Moskwie, gdzie Paweł Rothert też pozostawił niezatarty ślad, budując dwie pierwsze linie metra, wita(ł) nas przy wejściu do nich i wyjściu z nich dźwięk pierwszych taktów *Pożegnania Ojczyzny* Ogińskiego.

Pora już, żeby Ojczyzna przywitała na nowo swego syna – Pawła Rotherta.

Bibliografia

- Archiwum prywatne Jana Turanta.
- *Gosprom. Dom Gosudarstwiennoj Promyszlennosti*, <https://mykharkov.info/catalog/gosprom-2.html>.
- *Harkowskij Gosprom, kotoryj my nie znajem*, html <https://www.ukrinform.ru/rubric-tourism/2439567-harkovskij-gosprom-kotoryj-my-ne-znaem.html>.
- <https://www.kalbi.pl/kalendarz-1930>.
- *Imia w istorii goroda*, Paweł Rotert, http://a.mospravda.ru/life/article/imya_v_istorii_goroda_pavel_rotert/.
- Janicki A., *Studenci polscy na Politechnice Ryskiej w latach 1862–1918: Rys historyczny*, Gdańsk 2005.
- Knapska Z. z d. Rothert, *Saga rodu Rotherów von Leitmeritz (Litomierzyce)*, rękopis.
- Kowalewskij A.A., *Dnieprowskaja gidroelektriczeskaja stancyja*, Moskwa–Leningrad 1932.
- Pałant M., *Pierwyj naccalnik Metrostroja*, <http://railway-transport.ru/books/item/f00/s00/z0000018/st009.shtml>.

- Pamiatnaja kniżka Grodnenskoj Guberni na rok 1860, Grodno [b.r.w.].
- Pamiatnaja kniżka Grodnenskoj Guberni na rok 1862, Grodno [b.r.w.].
- Pamiatnaja kniżka Grodnenskoj Guberni na rok 1864, Grodno [b.r.w.].
- Pamiatnaja kniżka Grodnenskoj Guberni na rok 1865, Grodno [b.r.w.].
- Pamiatnaja kniżka Grodnenskoj Guberni na rok 1866, Grodno [b.r.w.].
- Parafia rzymsko-katolicka w Białymstoku, akta ślubów obejmujące rok 1856.
- Parafia rzymsko-katolicka w Białymstoku, wyznanie przedślubne urodzonych Józefa Rutkowskiego młodziana i Emilii Jakubielskiej; tamże, akta ślubów za rok 1850.
- Parafia rzymsko-katolicka w Białymstoku, akta chrztów za lata 1851 oraz 1854.
- Parafia rzymsko-katolicka w Białymstoku, akta ślubów za rok 1856; akta narodzin za lata: 1858, 1859, 1861.
- Parafia rzymsko-katolicka w Niewodnicy, akta ślubów obejmujące lata 1876 oraz 1882.
- Parafia rzymsko-katolicka w Niewodnicy, zapisy wizytacji duszpasterskich z lat 1865, 1868, 1871 oraz 1879.
- Parafia rzymsko-katolicka w Wasilkowie, akta zgonów obejmujące rok 1828.
- Parafia rzymsko-katolicka w Wasilkowie, akta zgonów obejmujące rok 1838.
- *Pawiel Pawłowicz Rotert*, <http://vvedenskoe-grave.narod.ru/uch/05/rotert.htm>.
- Siłantiewa O.Ju., *Rotert Pawiel Pawłowicz (1880–1954)*, [w:] *Encykłopedija Niemców Rossii*, <https://enc.rusdeutsch.ru/articles/5693>.
- *Rotert Pawiel Pawłowicz*, <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
- *Rothertowie albo Kwaterna na Myśliwskiej*, <http://polonika.lv/rothertowie-albo-kwaterna-na-mysliwskiej>.
- Rasswelier A.D., *The generation of Power. The history of Dneprostroy*, New York–Oxford 1988.
- Rossijskij Gosudarstwennyj Istoriceskij Archiw w Pietierburgie, F. 1343, Op. 28, D. 3518.
- „Torgowo-Promyszlennaja Gazieta”, 12.02.1927.

Marek Rutkowski

*The University School
of Physical Education in Krakow*

PAWEŁ ROTHERT: THE FORGOTTEN POLISH IDENTITY OF THE NOTABLE ENGINEER WHO WORKED IN THE REGIONS OF UKRAINE AND IN MOSCOW

Summary

Paweł Arnold Edward Rothert – the constructor of numerous buildings and railway systems in Ukraine (for example, the premises of the Administration of Southern Railways in Kharkov) or such key projects like Dnieporoy in Zaporizhzhia, Gosprom in Kharkov, and the two railway tracks in Moscow’s Metrostroy – is not depicted in literature as belonging to the circle of “Polish civilization.” That is why the present article examines his family background and the upbringing that he received from his mother, who identified herself as a Pole. He maintained his links with Polish family,

even despite his long stay in the eastern regions of Ukraine, which initially were part of the Russian Empire and later were annexed by the Soviet Union.

Key words: Paweł Rothert, engineer, Russia, Ukraine, underground in Moscow, Polish identity.

MAREK RUTKOWSKI – dr hab., pracował jako adiunkt w Wyższej Szkole Informatyki i Ekonomii TWP w Olsztynie. Obecnie pracownik Akademii Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie. Zainteresowania badawcze: historia nowożytna oraz szeroko pojęte nauki społeczne dotyczące zagadnień z zakresu współczesnej: socjologii, politologii, filozofii, kulturologii, historii, etyki, psychologii i ekonomii. Autor wielu książek, w tym: *Zmiany strukturalne w Królestwie Polskim wczesnej epoki paskiewiczowskiej. Studium efektywności administracyjnej, społecznej i gospodarczej zniewolonego państwa* (t. 1–2, Rzeszów 2007).